

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК 504:330.1

DOI: <https://doi.org/10.46644/2708-1834/2021-03.9>

Мареха І.С.

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри міжнародних економічних відносин
Сумський державний університет

Бондаренко С.І.

студентка
Сумський державний університет

Marekha I.S., Bondarenko S.I.

Sumy State University

ЕТИЧНА КОНСТАНТА В СИСТЕМІ РАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ: ЕКОНОМІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ НА НАЦІОНАЛЬНОМУ ТА МІЖНАРОДНОМУ РІВНЯХ

ETHICAL CONSTANT IN THE SYSTEM OF RATIONAL NATURE MANAGEMENT: ECONOMIC INTERPRETATION AT THE NATIONAL AND INTERNATIONAL LEVELS

У статті ставиться та вирішується завдання економічної інтерпретації етичного складника раціонального природокористування на рівні української етноспільноти та європейських країн. Необхідність урахування фактору екологічних цінностей авторами пояснюється тим, що за своєю сутністю процес раціоналізації природокористування завжди є ціннісно-орієнтованим, оскільки отожднюється з можливостями суспільства щодо поліпшення якості довкілля, яка в умовах екологічної деградації має високу економічну ціну. Послідовно розкривається економічний зміст понять «екологічні цінності» та «природоаксіологізація». Ретельно розглянуто комунікативний канал трансмісії екологічних цінностей, у межах якого виокремлено шість економічних концепцій екологічної комунікативної культури українців. Досліджено європейський рівень управління екологічними цінностями на основі ринково-економічних важелів.

Ключові слова: екологічні цінності, природоаксіологізація, раціоналізація, монетизація, менталітет, етнокультурна спільнота.

В статье авторами ставится и решается задача экономической интерпретации этической составляющей рационального природопользования на уровне украинской этнической группы и европейских стран. Необходимость учета фактора экологических ценностей авторами объясняется тем, что по своей сущности процесс рационализации природопользования всегда выступает ценностно-ориентированным, поскольку отождествляется с возможностями общества улучшать качество окружающей среды, которое в условиях экологической деградации имеет высокую экономическую цену. Последовательно раскрывается экономический смысл понятий «экологические ценности» и «природоаксиологизация». Тщательно рассмотрен коммуникативный канал трансмиссии экологических ценностей, в рамках которого выделены шесть экономических концепций экологической коммуникативной культуры украинцев. Исследован европейский уровень управления экологическими ценностями на основе рыночно-экономических инструментов.

Ключевые слова: экологические ценности, природоаксиологизация, рационализация, монетизация, менталитет, этнокультурная среда.

In the article, the authors pay attention to the interpretation of ethical foundations of the rational use of natural resources on the domestic and international levels. It has been proved that a nature by itself has a great ethical value, and therefore the processes of protection, conservation, reproduction and constructive transformation of natural resources are an invariant component of natural axiologization. The authors state that ecological values are an element of the ecological mentality of a particular society. However, the ecological mentality is not only a passive reflection of the ecological consciousness of any community, but is a proactive component of the economic mechanism of environmental management, which needs to be improved by taking into account the axiological factor. Ecological values, reflecting the relationship between demand for environmental quality and its supply, are fundamental to the economic development of any country. Acting as carriers of tangible and intangible environmental culture in today's global economic environment, environmental values acquire the functions of ecological currency, assets and factors of production within certain society. Environmental values, in turn, are incorporated into environmental culture. As an ecological and economic category, the culture of nature management can be understood twofold: as an ecological category, ecological culture is identical to the quota consumption of natural resources; as an economic category, ecological culture is formed in the environment of ecological investments. Ecological culture in the field of nature management can be understood as the established economic relationships, the valuable prerogative of which is the rational treatment of economic entities within the environment, which provides them with sustainable economic benefits. Undertaken research of the environmental axiological management at the level of the European ethnocultural community should lay the foundation for its dissemination among post-socialist countries, our country in particular.

Key words: environmental values, nature-axiologization, rationalization, monetization, mentality, ethno-cultural community.

Постановка проблеми. Навколишнє природне середовище людини є постійним фактором її фізичного існування, осередком соціалізації, а також необхідною передумовою формування екологічних цінностей та відповідної їм системи екологічного світогляду. Площиною сполучення екологічного світогляду та економічних відносин виступає екологічно доцільна, раціональна природогосподарська діяльність. Науковий інтерес до аналізу аксіологічних витоків раціонального природокористування та розгляду екологічних цінностей крізь призму економічного підходу зумовив вибір теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем дбайливого ставлення людини до природи у контексті формування екологічної етики [6], екологічної свідомості [3], особливого переосмислення діалектики свободи та відповідальності людини за стан і збереження природного середовища [2] присвячено роботи переважно соціально-філософського спрямування. Спроби поєднати екологічні цінності з пріоритетами економічного розвитку зво-

дяться здебільшого до монетарної оцінки екосистемних послуг [4; 7].

У системі раціонального природокористування недостатньо дослідженими залишаються питання економічної інтерпретації екологічних цінностей, що становить актуальне науково-практичне заняття. Подоланню зазначеного недоліку і присвячено дану статтю.

Постановка завдання. Метою роботи є економічна інтерпретація аксіологічної інваріанти раціонального природокористування на національному та міждержавному рівнях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідність урахування фактору екологічних цінностей пояснюється тим, що за своєю сутністю процес раціоналізації природокористування є ціннісно-орієнтованим, оскільки ототожнюється з можливостями суспільства щодо поліпшення якості довкілля, яка в умовах екологічної деградації має високу економічну ціну. У зв'язку із цим пропонуємо доповнити існуючий перелік структурних елементів природогосподарування [1] таким компонентом, як

природоаксіологізація. Під терміном «природоаксіологізація» нами розуміється такий рівень раціоналізації природокористування, за якого відбувається посилення ціннісно-етичної компоненти економічних відносин, забезпечується міжпоколінна трансмісія екологічних аксіологій через систему суспільних каналів, а також створюються умови для міждержавного крос-культурного діалогу на засадах сполучення екологічних та економічних інтересів. Під екологічними цінностями будемо розуміти екологічні блага та послуги, які є носіями економічної вартості і наділені суспільною корисністю, що фіксується у менталітеті суспільства у формі природосприйняття (любов до природи), природопізнання (екологічна освіта) та природоосвоєння (агрономічний досвід).

Матеріально-речового змісту екологічні цінності набувають через екологічні блага, що включають природні ресурси та екосистемні послуги, а також екологічні товари, які в умовах ринкової економіки є похідними від екологічних благ та виступають їх монетизованою формою. Саме через здатність екологічних цінностей до монетизації і розкривається їх економічна визначеність (табл. 1).

Механізм трансферу екологічних цінностей від покоління до покоління є багатоканальним. Міжпоколінний канал трансмісії являє собою спосіб передачі екологічної інформації від покоління до покоління і включає такі складники:

1. Етнокультурний, або комунікативний, канал – представлено словесною народною творчістю, яка поширює екологічні цінності переважно землеробської тематики.

2. Законодавчо-правовий канал – представлено сукупністю законів антропоохоронного, природоохоронного та ресурсоохоронного характеру.

3. Екосистемний канал – представлено сукупністю природоохоронних об'єктів: заповідників, заказників, природних та біосферних парків, екологічних мереж та екологічних коридорів загальнодержавного та міжнародного значення.

4. Ринковий канал – передбачає просування та реалізацію екологічних товарів та

послуг під дією ринкових сил: попиту, позиції, конкуренції та цінового механізму.

Розглянемо детальніше етнокультурний канал як трансмісійний механізм національної екологічної культури. Етнокультурний, або комунікативний, канал трансмісії екологічних цінностей представлений словесною народною творчістю у формі прислів'їв та приказок [5].

Джерелом екологічних знань праукраїнців були відчуття, тобто розвиток уявлень про довкілля зароджувався на засадах сенсуалізму. Характерною рисою сенсуалізму була ідеалізація якісних властивостей природних ресурсів, персоніфікація природних об'єктів, антропоморфізм та гуманізм. У широкому розумінні цей напрям можна визначити як економіко-філософський. У ході суспільного розвитку в українців формуються економічні концепції природознавства, що доповнюють цінності-ідеали й цінності-емоції новими аксіологіями – цінностями-знаннями та цінностями-досвідом. Проаналізувавши даний канал, ми виокремили економічні концепції екологічної комунікативної культури українців (табл. 2).

У контексті євроінтеграції перед Україною порушується питання про наближення її податкової системи до європейського рівня управління екологічними цінностями. По суті, повинно йтися про еколого-економічну конвергенцію податкової системи України.

Конвергенція як наукова концепція лежить в основі формування та розширення європейських країн. В умовах загострення проблем відтворення навколишнього природного середовища Україні слід скористатися успішним досвідом ресурсоефективного розвитку європейських країн та порушити питання про еколого-економічну конвергенцію її податкової системи.

Оцінка еколого-економічної конвергенції податкової системи як результату управління екологічними цінностями нами здійснюється на підставі кореляційного аналізу за двома показниками: ставкою екологічного податку та викидами парникових газів [8].

Проведений автором аналіз статистичної вибірки для двадцяти семи країн Євро-

Економічна визначеність екологічних цінностей

Економічна визначеність	Характеристика
Екологічні цінності як товар	Товаром є будь-яке благо, що виступає на ринку об'єктом купівлі-продажу. Конкретизуючи поняття товару по відношенню до екологічних цінностей, варто відзначити, що останні набувають товарних властивостей у тому разі, коли економічні агенти готові платити за споживання товарів, дружніх до довкілля. У такому разі на національному рівні постає питання про існування екологічної валюти, деномінованої у грошовій формі, як загального еквіваленту та міри вартості екологічних цінностей. Економічний зміст екологічної валюти зводиться передусім до встановлення ціни якості навколишнього природного середовища. Таким чином, якість довкілля виступає на ринку екологічних цінностей споживчим благом, яке може бути придбане економічними агентами за екологічну валюту. Такий економічний підхід до управління екологічними цінностями поширений у європейських країнах, які випускають власну екологічну валюту.
Екологічні цінності як активи	Активами є ресурси, що приносять їх власнику постійний дохід та мають високий ступінь ліквідності. Подібний підхід можна трансформувати і по відношенню до міжнародного ринку торгівлі вуглецевими квотами. Будь-яка країна, упроваджуючи заходи зі зменшення викидів парникових газів у рамках глобальної екологічної ініціативи, має право на продаж емісійних сертифікатів тій державі, яка з технологічних причин не може зменшити емісію шкідливих речовин, не завдавши збитку власній економіці. У цьому контексті екологічні цінності, якість атмосферного повітря зокрема, являють собою ліквідний актив, що приносить стабільний прибуток ресурсоефективним країнами та сприяє досягненню екологічного балансу у світовій економіці.
Екологічні цінності як економічний ресурс	Навколишнє природне середовище виконує чотири важливі суспільно-економічні функції: є суспільним споживчим благом; слугує джерелом виробничих ресурсів; використовується для розміщення і поглинання відходів; є місцем для розташування економічних об'єктів. Перелік економічних ресурсів і факторів виробництва динамічно поновлюється. У зв'язку із цим вважаємо за необхідне доповнити традиційну класифікацію факторів виробництва чинником екологічної культури. У руслі тенденцій сталого розвитку мова повинна йти про екологічну аккультуризацію економічного зростання, під якою ми розуміємо тривалий тренд зростання попиту суспільства на якість довкілля з виключенням можливості зниження потенціалу економічного зростання у довгостроковій перспективі. Якщо тенденція екологічного вдосконалення виробництва відсутня, то в суспільстві виробляються культуроруйнівні товари та послуги, а економічне зростання можна охарактеризувати як протикультурне. У разі нестійкого тренду суспільство продукує культуронейтральні товари та послуги, зумовлюючи псевдокультурний тип економічного зростання. У разі усталеного зростаючого попиту на якість довкілля мова може йти про виробництво культуронасичених товарів та послуг в умовах висококультурного економічного розвитку. Найбільш повно екологічні цінності суспільства проявляються через еколого-економічну визначеність ресурсозбереження.

Джерело: запропоновано авторами

пейського Союзу дав змогу отримати такі результати:

1) еколого-економічну конвергенцію системи податкового регулювання природокористування у Європейському Союзі пояснюють щонайменше дві гіпотези;

2) перша гіпотеза полягає у тому, що ключовим пояснюючим чинником еколого-економічної конвергенції податкової системи є рік вступу до Євросоюзу, причому дане пояснення стосується передусім тих країн, які приєдналися відносно недавно, а

**Економічні концепції екологічної комунікативної культури українців
у межах етнокультурного каналу**

Економічні концепції	Зміст	Види екологічних комунікацій
Факторно-пропорційна	Розглядає сільськогосподарське землекористування як сферу залучення первинних факторів виробництва. Величина економічних результатів господарської діяльності є прямо пропорційною внеску виробничих факторів.	1. <i>Хто землю удобрює, тому й земля повертає.</i> 2. <i>Глибше орати – більше хліба мати.</i> 3. <i>Хто перший сіє, той перший збирає.</i>
X-концепція (мультиплікативна)	Різновидом факторнопропорційного підходу є мультиплікативний, положення якого ґрунтуються на можливості одержання багатократної економічної віддачі від капіталовкладень у вигляді підвищеної врожайності сільськогосподарських культур завдяки синергетичній взаємодії факторів виробництва.	1. <i>Поле угноїш – урожай подвоїш.</i> 2. <i>Днем раніше посієш, на тиждень скоріше збереш.</i> 3. <i>Посій впору, будеш мати зерна гору.</i>
Вартісно-розподільча концепція	Цінність земельних ресурсів полягає у їхній здатності приносити дохід. Економічний ефект у вигляді зібраного врожаю ототожнюються з формою суспільного багатства (переважно золотом), яке перерозподіляється на користь працюючих селян.	1. <i>Як зерно зродиться, то золото само прикотиться.</i> 2. <i>Хто стане орати, той буде багатий.</i> 3. <i>Земля багата – народ багатий.</i>
Конс'юмеристична концепція	Підкреслює високу цінність стабільного споживання селянами продуктів землеробства в умовах натурального господарства, що гарантує їм продовольчу безпеку. Джерелом продовольчої безпеки є хліборобська праця та агрономічні знання.	1. <i>Поки жнемо, поти й їмо.</i> 2. <i>Плуг та борона не багаті, а весь світ кормлять.</i> 3. <i>Швидше жніть до обніжка, там стоїть пирогів діжка.</i>
Первиннонаукова концепція	Розвивається на фундаментальних принципах взаємозумовленості економічних та природних законів, які були відкриті селянами на основі хліборобських спостережень та в результаті господарського освоєння природи.	1. <i>Зійшов сніжок – берись за плужок.</i> 2. <i>Поле рік дармує, а за три вродить.</i> 3. <i>Чим нива чорніша, тим хлібець біліший.</i>
Інституціональна концепція	Апелює до необхідності формування інституту приватної власності у сфері сільськогосподарського землекористування, оскільки індивідуальні майнові права здатні підвищити зацікавленість самозайнятого землероба в економічних результатах господарської діяльності.	1. <i>Чия земля, того і хліб.</i> 2. <i>Чия земля, того й сіно.</i> 3. <i>Щоб лиха не знати, треба своїм плугом та на своїй ниві орати.</i>

Джерело: розроблено авторами

саме Хорватії (2013 р.), Болгарії (2007 р.), Румунії (2007 р.), Латвії (2004 р.), Литви (2004 р.), Словаччини (2004 р.) та Угорщини (2004 р.); саме ці країни утворюють перший екоцентричний податковий кластер;

3) друга гіпотеза полягає у тому, що чинником еколого-економічної гармонізації

податкових систем європейських країн є їх територіальна близькість, а отже, і тісне співробітництво щодо розв'язання спільних екологічних проблем у результаті транскордонного переносу забруднюючих речовин на великі відстані; другий екоцентричний податковий кластер представлений такими

країнами, як Португалія, Іспанія, Франція, Італія, Австрія, Словенія, Греція;

4) найбільш ефективні податки, тобто такі, що попереджують природоруйнівну діяльність (зі зростанням ставки екологічного податку відбувається скорочення емісії шкідливих речовин), застосовуються Ірландією ($R2=-0,91$), Словенією ($R2=-0,81$), Нідерландами ($R2=-0,79$), Фінляндією ($R2=-0,78$), Швецією ($R2=-0,71$), Румунією ($R2=-0,69$), Чехією ($R2=-0,63$) та Грецією ($R2=-0,59$); у такому разі може йтися про формування деструктивно-превентивного податкового кластера;

5) за критерієм економічної конвергенції, що передбачає встановлення уніфікованої економічно обґрунтованої ставки екологічного податку, до аналітичної групи потрапляють чотирнадцять країн ЄС, причому лише дві з них дотримуються екологоефективної фіскальної політики (Румунія, Чехія);

6) за критерієм екологічної конвергенції, що передбачає досягнення однакового рівня викидів парникових газів, до складу аналітичної групи потрапляють дев'ять країн,

чотири з яких дотримуються екологоефективної фіскальної політики (Словенія, Швеція, Румунія, Чехія).

На прикладі десяти європейських країн нами також було з'ясовано, що ринково-економічні інструменти управління екологічними цінностями повністю корелюють із культурними сценаріями розвитку їх економічних систем (табл. 3).

Отже, управління екологічними цінностями може відбуватися шляхом використання таких ринково-економічних інструментів, як податково-преференційні важелі, та зводиться до еколого-економічної конвергенції національної податкової системи.

Висновки з проведеного дослідження. У системі раціонального природокористування екологічні цінності є змістом економічних відносин. Саме на них можна будувати національну модель раціонального природокористування. В українській світоглядній системі домінує архетип природи, що генерує стереотип раціонального землекористування. Досягнення сталого розвитку

Таблиця 3

Застосування європейськими країнами ринково-економічних інструментів управління екологічними цінностями

Країни ЄС	Екологічні цінності	Еколого-культурний сценарій	Оптимальні ринково-економічні інструменти
Німеччина	Водні ресурси, утилізація відходів	Ринкова екологічна культура	Деструктивно-превентивні податки
Словаччина	Якість атмосферного повітря	Правова екологічна культура	Деструктивно-превентивні податки
Швеція	Альтернативна енергія, продовольча безпека	Ділова екологічна культура	Ресурсоощадні преференції
Польща	Якість атмосферного повітря	Правова екологічна культура	Деструктивно-превентивні податки
Данія	Якість атмосферного повітря, лісові ресурси	Правова екологічна культура	Природо-стабілізуючі податки
Бельгія	Якість атмосферного повітря	Правова екологічна культура	Деструктивно-превентивні та природо-стабілізуючі податки
Великобританія	Утилізація відходів	Ринкова екологічна культура	Деструктивно-превентивні податки
Франція	Якість атмосферного повітря	Корпоративна екологічна культура	Енергоощадні та кліматоощадні преференції
Угорщина	Якість атмосферного повітря	Правова екологічна культура	Деструктивно-превентивні податки
Румунія	Якість атмосферного повітря	Правова екологічна культура	Деструктивно-превентивні податки

Джерело: розроблено авторами

може досягатися завдяки цілеспрямованому управлінню екологічними цінностями, яке повинно відбуватися на екологічному та економічному рівнях. Сполучення даних рівнів досягається шляхом еколого-економічної конвергенції національної подат-

кової системи. Дослідження економічного досвіду управління екологічними аксіологіями на рівні європейської етнокультурної спільноти мають закласти фундамент для його поширення серед постсоціалістичних країн, зокрема нашої держави.

Список літератури:

1. Барякин В. От природопользования к природохозяйствованию: новая социально-экологическая парадигма. *Бренное и вечное в современном мире* : материалы Всероссийской научной конференции, г. Великий Новгород, 23-24 октября 2001 г. Великий Новгород, 2001. С. 195–199.
2. Джаман М.О., Карпенко Н.М. Екологічні імперативи та соціальні пріоритети сталого регіонального розвитку. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2013. № 1(56). С. 24–27.
3. Кисельов М.М., Деркач В.Л., Толстоухов А.В. Концептуальні виміри екологічної свідомості. Київ : Парапан, 2003. 175 с.
4. Мишенін Є.В., Дегтярь Н.В. Економіка екосистемних послуг: теоретико-методологічні основи. *Маркетинг та менеджмент інновацій*. 2015. № 2. С. 243–257.
5. Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини / за ред. С.В. Мишанича. Київ : Наукова думка, 1989. 480 с.
6. Рихліцька О.Д. Екологічна етика: проблема цінностей. *Вісник Житомирського державного університету. Філософські науки*. 2011. Вип. 57. С. 23–27.
7. Сакаль О. Методологічні підходи до оцінювання екосистемних послуг. *Економіка природокористування і охорони довкілля*. 2016. С. 71–78.
8. Environment and energy. *Eurostat*. URL: www.ec.europa.eu/eurostat/ (дата звернення: 20.01.2020).

References:

1. Baryakin V. (2001) Ot prirodopol'zovaniya k prirodokhozyaystvovaniyu: novaya sotsial'no-ekologicheskaya paradigm [From nature management to nature economy: a new socio-ecological paradigm]. Proceedings of the "Perishable and eternal in the modern world" (Russia, Velikiy Novgorod, 23-24th of October, pp. 195–199. (in Russian)
2. Jaman M.O., Karpenko N.M. (2013) Ekolohichni imperatyvy ta sotsial'ni priorytety staloho rehional'noho rozvytku [Environmental imperatives and social priorities of sustainable regional development]. *Naukovyy visnyk Poltavs'koho universytetu ekonomiky i torhivli* [Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade], no. 1(56), pp. 24–27. (in Ukrainian)
3. Kyselyov M.M., Derkach V.L., Tolstoukhov A.V. (2003) *Kontseptual'ni vymiry ekolohichnoyi svidomosti* [Conceptual dimensions of ecological consciousness]. Kyiv: Parapan, 175 p. (in Ukrainian)
4. Mishenin Ye.V., Degtyar N.V. (2015) Ekonomika ekosystemnykh posluh: teoretyko-metodolohichni osnovy [Economics of ecosystem services: theoretical and methodological foundations]. *Marketynh ta menedzhment innovatsiy* [Marketing and management of innovations], no. 2, pp. 243–257. (in Ukrainian)
5. Myshanych S.V. (1989) *Prysliv'ya ta prykazky: Pryroda. Hospodars'ka diyal'nist' lyudyny* [Proverbs and sayings: Nature. Human economic activity]. Kyiv: Naukova dumka, 480 p. (in Ukrainian)
6. Ryhlitska O.D. (2011) Ekolohichna etyka: problema tsinnostey [Ecological Ethics: the problem of values]. *Visnyk Zhytomyr'skoho derzhavnoho universytetu. Filosofs'ki nauky* [Bulletin of Zhytomyr State University. Philosophical sciences], issue 57, pp. 23–27. (in Ukrainian)
7. Sakal O. (2016) Metodolohichni pidkhody do otsynuvannya ekosystemnykh posluh [Methodological approaches for the evaluation of ecosystem services]. *Ekonomika pryrodokorystuvannya i okhorony dovkillya* [Economics of nature management and environmental protection], pp. 71–78. (in Ukrainian)
8. Environment and energy. *Eurostat*. Available at: www.ec.europa.eu/eurostat/ (accessed 20 January 2020).